

بررسی نظرات و تجارب دکتر احمدیه در مورد اثرات درمانی

فرآورده سنتی خاکشیر

معین‌الدین عابدینی راد^۱

مجید نیمروزی^۲

امیرحسین بابائی^۳

چکیده

دکتر عبدالله احمدیه، یکی از چهره‌های برجسته پزشکی است که نقش بزرگی در احیای مکتب غنی طب سنتی ایران در دوران معاصر داشته است. او با آنکه دانش‌آموخته طب نوین بود، به طب سنتی ایران نیز علاقه بسیاری داشت و شیوه‌های تشخیصی درمانی طب سنتی را کاملاً می‌شناخت. کتاب «راز درمان» حاوی یادداشت‌های گران‌بهای او است. این کتاب گزارشی از تجارب شخصی درباره بیمارانی است که تحت درمان او قرار داشتند. دکتر احمدیه در درمان بیماران، هم از مفردات و هم از مرکبات گیاهی استفاده می‌کرد. در این پژوهش تلاش شده است تا آرای دکتر احمدیه در زمینه اثرات درمانی خاکشیر همراه با کلیاتی از خواص خاکشیر در منابع طب سنتی بررسی و با خواص دارویی این گیاه در طب رایج مقایسه شود.

واژگان کلیدی:

خاکشیر، طب سنتی، عبدالله احمدیه، راز درمان.

۱- کمیته تحقیقات دانشجویی دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران.

۲- مرکز تحقیقات طب سنتی و تاریخ طب، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران.

۳- کمیته تحقیقات دانشجویی دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران. (نویسنده مسؤول)

نشانی الکترونیکی: babaei.ah@gmail.com

نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت مقاله: ۹۱/۱/۲۲ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۱/۶/۵

مقدمه

هنگامی که سخن از طب سنتی ایران به میان می‌آید، نام حکمای بلندآوازه‌ای مانند رازی و ابن‌سینا به اذهان متبادر می‌شود. طب سنتی ایران در سایه نام این بزرگان و به همت تلاش و پشتکار پزشکان صاحب‌نام و گمنام بسیاری که از خود گذشتند تا ستون‌های مکتب طب ایرانی پایدار بماند، به دست ما رسیده است. طب سنتی ایران از زمان رازی تاکنون فراز و نشیب‌های بسیاری داشته است. یکی از دوران رکود طب ایرانی دوره قاجاریه بود. بنا به گفته حکیم گیلانی سطح پزشکی در این دوره به حدی نزول کرده بود که بیشتر پزشکان به‌جز فلوس و سنا و چند داروی ساده، دارویی نمی‌شناختند و معاینه و مداوای بیماران بسیار سطحی و بدون هیچ دوراندیشی و حکمتی صورت می‌گرفت (۱). در اواخر این دوره و در ابتدای دوره پهلوی اول بود که انسان بزرگی پیدا شد تا شیوه پیشینیان را احیاء کند و خودساختگی را جانشین خودباختگی سازد. این شخص کسی نبود جز دکتر عبدالله احمدیه که باوجود تحصیل در فرنگ و آموختن شیوه‌های طب رایج، به دامن طب ایرانی بازگشته بود تا آنچه که از خاطر پزشکان دانش‌آموخته طب جدید رفته بود، به یادشان بیاورد؛ اگرچه که سال‌های طولانی پس از مرگ او باشد. مرحوم احمدیه علاوه بر طب جدید، در طب سنتی ایرانی هم تبخّر داشت و با استفاده از دانش طب سنتی و تلفیق آن با دانسته‌های طب جدید به درمان بیماران می‌پرداخت (۲). دکتر احمدیه به مکاتب گوناگون طبّی با دیدگاه تکمیلی و تلفیقی می‌نگریست. او بر این باور بود که پزشک باید سبک جدید و قدیم را بداند و در صورت ناامیدی از طب جدید به درمان به شیوه طب قدیم بپردازد. دکتر احمدیه (۱۲۶۵-۱۳۳۸ ش.) در رشته طب از مدرسه دارالفنون فارغ‌التحصیل شد. او بعد از مدتی خدمت در ارتش، معلم تاریخ طبیعی و

انگل‌شناسی در مدرسه طب شد. او در سال ۱۳۲۹ش. کتاب «راز درمان» و در سال ۱۳۳۲ش. کتاب «درمان روماتیسم، نقرس و سیاتیک» را منتشر کرد (۳). دکتر احمدیه بر اساس مشاهدات خود در بیمارستان احمدیه تصمیم گرفت که در زمینه طب گیاهی تحقیقاتی انجام بدهد. او عادت داشت در پایان هر معاینه و مداوا وضع بیمار و اثر درمان‌های انجام‌شده بر روی او را در دفترچه‌ای بنویسد (۴). او بر این باور بود که استفاده از داروهای قدیم و جدید باید لازم و ملزوم یکدیگر باشند و بنا به شرایط، می‌توان از هر دو یا یکی از آنها استفاده کرد (۵).

دکتر احمدیه تجربه‌های گران‌بهایی در استفاده از داروهای گیاهی در درمان بیماری‌های صعب‌العلاج داشت؛ بیماری‌هایی که تا به امروز نیز درمان قطعی برای آنها پیدا نشده است. او مانند رازی گزارش تمام اقدامات خود را درباره بیماران - اعم از بهبودی و یا ایجاد عوارض - یادداشت می‌کرد. گزارش‌های او در خصوص بیماری‌های مزمنی مانند دیابت، نارسایی قلب و کلیه، سیروز و بسیاری بیماری‌های ناتوان‌کننده دیگر نشان می‌دهد که او در درمان بیماران خود با مفردات و مرکبات گیاهی تا حد زیادی موفق بوده است. در این میان، او بر روی بعضی از مفردات تأکید بیشتری داشته است و از اثرات و خواص درمانی آنها بیش از دیگر داروها بحث کرده است. یکی از این داروها خاکشیر است که امروزه نیز در طب عامه بسیار مقبول و مورد استفاده است. هدف از این تحقیق بررسی خواص درمانی گیاه خاکشیر از نظر طب سنتی به‌خصوص مرحوم دکتر احمدیه و مقایسه با یافته‌های طب رایج در این زمینه است.

روش کار

برای بررسی خواص خاکشیر از دیدگاه طب سنتی ایران، از کتاب‌های «مخزن الادویه»، «گیاهان دارویی (علی‌زرگری)»، «شرح تطبیقی گیاهان دارویی

کهن»، «متداول‌ترین گیاهان دارویی سنتی ایران»، «اطلس مصور گیاهان دارویی» و کتاب «راز درمان (۳ و ۲۰۱)» استفاده شد. همچنین منابع اینترنتی برای بررسی اجزای شیمیایی، خواص و عوارض خاکشیر در طب رایج، با کلیدواژه‌های خاکشیر، احمدیه، *descurainia Sophia* در بانک‌های اطلاعاتی SID-
-GOOGLESCHOLAR-MAGIRAN-PUBMED-IRANMEDEX
SCOPUS جست‌وجو شدند.

یافته‌ها

خاکشیر یکی از مفردات گیاهی است که مرحوم احمدیه درباره سودمندی و اثرات درمانی آن تأکید بسیاری داشت. دانه خاکشیر حاوی مقادیر زیادی مواد معدنی، انواع اسیدهای آمینه، اسیدهای چرب، فلاونوئیدها و ترکیبات فنلی است. پژوهش‌های جدید اثرات ضدالتهابی، آنتی‌اکسیدانی و کرم‌کشی آن را به اثبات رسانده است. در طب سنتی از این گیاه به عنوان دارویی با طبیعت گرم و تر یاد می‌شود که اشتهاآور و تقویت‌کننده قوای جنسی است و در کسانی که از سوء مزاجات سرد و خشک رنج می‌برند، سودمند است. مصرف خاکشیر در میان مردم رواج بسیاری دارد و از آن به عنوان خنک‌کننده و ملین استفاده می‌شود.

معرفی خاکشیر

خاکشیر با نام علمی *descurainia Sophia* و نام لاتین *flixweed* از تیره شب‌بوینان ((*cruciferae*) است. خاکشیر گیاهی علفی است که ساقه‌ای به ارتفاع متغیر ۲۰ سانتی‌متر تا یک متر دارد و عمر آن یک تا دو سال است. ساقه منشعب یا در قسمت انتهایی گیاه قرار گرفته و یا آنکه از قسمت نزدیک به سطح زمین منشأ می‌گیرد. گل‌های آن رنگ زرد روشن دارند (۶). میوه، خورجین و برگ گیاه، بریدگی عمیق متناوب دارند (۷). خاکشیر بر دو نوع است: یکی با دانه‌های ریز که

اندکی تلخی دارد و دیگری کمی درشت‌تر و کمی تیره‌تر که تلخ نیست. این نوع اخیر، بیشتر مصرف خوراکی- دارویی دارد (۸). در بازار گیاهان دارویی، خاکشیر با دو نام خاکشیر شیرین و خاکشیر تلخ ارائه می‌شود که هر دو نوع کاملاً شبیه به هم هستند و تفاوت رنگ آنها مربوط به تازه بودن یا کهنگی دانه‌ها است. هر دو نوع متعلق به گیاه خاکشیر با نام علمی *descurainia Sophia* است (۹). محل رویش خاکشیر، بیشتر مناطق ایران مانند آذربایجان، خراسان و اطراف تهران است. برداشت خاکشیر معمولاً در مرداد و شهریور صورت می‌گیرد (۱۰). یک مطالعه که بر روی اجزای گوناگون (برگ‌ها و ساقه‌ها و ریشه‌ها) خاکشیری که به‌صورت وحشی در شمال ایران می‌روید، انجام شده بود، اسیدهای چرب اصلی آنها را پالمیتیک‌اسید، لینولئیک‌اسید و لینولنیک‌اسید شناسایی کرد. نکته جالب‌توجه اینکه درصد اسیدهای چرب غیراشباع بیشتر از اسیدهای چرب اشباع بود (۱۱).

در همین مطالعه اسیدهای چرب ضروری که از برگ‌ها و ریشه‌های گیاه خاکشیر استخراج شده بودند، به‌طور جداگانه آنالیز شدند. اجزای اصلی برگ‌ها و ریشه‌ها تقریباً مشابه به هم هستند و شامل هگزاهیدروفارنزیل استون (hexahydrofarnesyl acetone)، ای‌اسیمن (E ocimen)، فیتول (phytol)، متیل‌لینولنات (methyllinolenate)، آلفاسدرول (a-cedrol)، کاریوفیلن (Z-) caryophyllene و بتایونین (β -ionone) بودند (۱۲).

عمده‌ترین مواد شیمیایی موجود در خاکشیر (در چین) بتا‌اسیمن، نئو ایزو منتیل‌استات، الوئارومادندرن، لانگی‌سایکلن هستند (۱۳). بررسی خاکشیر (خاکشیری که در تاشکند ازبکستان می‌روید) نشان داده که ۸۶ درصد اجزای لیپیدی خاکشیر آن ناحیه، تری‌گلیسیرید و اسیدهای چرب اصلی آن شامل اسید

لینولنیک (۱۸:۳)، اسید لینولئیک (۱۸:۲)، اسید آراشیک (۲۰:۰) اِروشیک اسید (۲۲:۱) است (۱۴). در یک مطالعه دو جز شیمیایی جدید شامل descurainine A (نوعی فلاونوئید) و descurainoside B در این گیاه شناسایی شده است (۱۵). در مطالعات انجام شده توانسته‌اند بعضی از گلیکوزیدهای قلبی (cardiac glycosides) را از خاکشیر جدا کنند (۱۶). همچنین فنل و فلاونوئید را نیز توانسته‌اند از آن جدا سازند (۱۷) از بررسی آزمایشگاهی بخش هوایی (aerial) خاکشیر، هفت نوع کومارین و سه فلاونوئید و سه ترپنوئید استخراج شده است. تاکنون حدود ۱۵ نوع آمینواسید آزاد و ۱۰ نوع چربی از این گیاه استخراج شده که از میان اسیدهای چرب، پالمیتیک اسید بیشترین و لائریک اسید کمترین میزان را داشته‌اند (۱۸). در یکی از مطالعات که اجزای شیمیایی خاکشیر در لیتوانی بررسی شد، به این نتیجه رسیدند که نوع اسیدهای چرب موجود در دانه خاکشیر اکثراً (۷۱ درصد) از نوع غیراشباع، شامل اولئیک اسید، لینولئیک اسید و لینولنیک اسید بوده است (۱۹).

در یکی از مطالعات در چین، اجزای خاکشیر را بررسی کردند که از ۴۴ درصد روغنی که در دانه وجود داشت، ۴۰ درصد آن لینولنیک اسید بوده است (۲۰). در مطالعه‌ای، عناصر کمیاب آهن، روی، منگنز و مس در این گیاه اندازه‌گیری شد که نشان داد این گیاه منابع غنی از این چهار عنصر را دارد (۲۱). در منابع طب سنتی، به نام خبه که عربی خاکشیر است، اشاره شده است (۲۲). طبیعت خاکشیر گرم و تر است، بنابراین در افرادی که دچار سوءمزاج سرد و خشک می‌شوند، سودمند است (۵). هرگاه مزاج عضوی از اعضای مفرد یا مزاج کل بدن از حد اعتدال ویژه مناسب آن خارج شود، بیماری تابع سوءمزاج رخ می‌دهد (۲۳). دکتر احمدیه سوءمزاج را این‌گونه تعریف می‌کند: نقص و کاهش در کنش و

واکنش فیزیولوژیک بدن، به نحوی که اختلال و کندی در اعمال شیمیایی بدن رخ دهد (۸). خاکشیر دانه‌ای با طبع گرم و تر است. در طب سنتی ایران از خاکشیر به عنوان داروی مبهی (حرکت‌درآورنده قوه باه)، مشه‌ی (اشتهاآورنده) و مقوی معده و هاضمه یاد می‌شود و ذکر شده که استفاده از آن جهت گرفتگی آواز و نیکویی رنگ رخسار سودمند است (۲۲). استفاده از خاکشیر بین مردم بسیار رواج دارد و خاکشیر همراه با آب سرد یا عرق کاسنی به عنوان خنکی و ملین، مصرف می‌شود (۶).

اثرات درمانی خاکشیر

مطالعات زیادی در دنیا درباره اثرات درمانی خاکشیر انجام شده که بیشتر آنها بر روی حیوانات انجام شده است. مطالعه پاسالار و همکاران، مصرف هم‌زمان خاکشیر و آلو را در پیش‌گیری از یبوست و درمان آن در زائران حج مؤثر نشان داد (۲۴).

مطالعه ایوبی و همکاران بر روی مدل حیوانی موش نشان داد که عصاره گیاه خاکشیر اثری شبیه به دیفنوکسیلات بر کاهش علائم اسهال ناشی از روغن کرچک دارد و حجم آب دفع‌شده را نیز کاهش می‌دهد (۲۵).

در دو مطالعه‌ای که محمدی‌نیا و همکاران انجام دادند، مصرف خاکشیر در اواخر بارداری به مثابه روشی درمانی بدون عارضه و ایمن برای آماده کردن دهانه رحم به منظور تسهیل زایمان واژینال معرفی شده بود (۲۶ و ۲۷).

بررسی‌ها نشان داده‌اند که خاکشیر می‌تواند نشانه‌های بیماری را در بیماران مبتلا به آسم بهبود بخشد. این اثر احتمالاً به علت وجود «اریسیموساید (Erysimoside)» در گیاه خاکشیر است (۲۸).

در مطالعه‌ای که برای بررسی فعالیت اووسیدال عصاره اتانولی خاکشیر بر روی مگس گونه کوینکافاسیاتوس (*quinqnefasciatus*) انجام شد، به این نتیجه رسیدند که اثر لارو کشی خاکشیر، وابسته به دوز است (۲۹).

همچنین در یک مقاله اثر عصاره خاکشیر و داروی نیکلوزاماید بر کرم نواری روده باریک به نام هیمنولپیس نانا مقایسه شده بود. نتیجه آنکه اثر عصاره وابسته به دوز است و با افزایش غلظت عصاره اثر ضد انگلی آن افزایش می‌یابد (۳۰).

طبق تحقیقات، نشان داده شده که عصاره اتانولی خاکشیر با غلظت ۲۵ میلی گرم بر میلی لیتر بدون ایجاد همولیز خون می‌تواند تا حدی جلوی رشد باکتری استرپتوکوکوس پیوژنز در محیط کشت را بگیرد. همچنین عصاره‌های با غلظت کم استخراج شده از بعضی مناطق مانند جیرفت، اثر آنتی باکتریال قوی تر از بقیه آنتی بیوتیک‌ها دارد (۳۱).

بررسی اثرات سیتوتوکسیک و ضد التهاب خاکشیر در محیط *in vitro* نشان داده است که کاردنولید گلیکوزید (*cardenolide glycosides*) موجود در خاکشیر اثر سیتوتوکسیک علیه تمام رده‌های سلولی سرطانی دارد و *quercetin* (نوعی فلاونوئید) و *syringaresinol* (نوعی لیگنان) آن اثرات ضد التهابی وابسته به دوز از خود نشان دادند (۳۲).

در یک مطالعه که بر روی موش انجام شده بود، با بررسی فعالیت بیولوژیک عصاره الکلی این داروی گیاهی آثار ضد درد (*analgesic*) و ضد تب (*antipyretic*) و ضد التهاب (*anti inflammatory*) برای آن معرفی شده است (۱۸).

جزء فلاونوئید خاکشیر دارای اثرات آنتی اکسیدان، قدرت هضم رادیکال آزاد، پیش گیری از بیماری مزمن کرونر و فعالیت ضد سرطانی، (۳۳) و جزء فنلی آن

دارای اثرات قوی آنتی‌اکسیدانی است (۳۴). عصاره هیدرو الکلی خاکشیر اثرات آنتی‌اکسیدان از خود نشان می‌دهد (۳۵).

در منابع طب سنتی، خبّه یا خاکشیر دارویی برای تحلیل مواد نخاع معرفی شده و استفاده از آن در بیماران مبتلا به جذری (بیماری آبله)، حصبه (سرخک)، شری (کهیر) و برودت احشاء سودمند دانسته شده است. مصرف خاکشیر در مبتلایان به بیماری‌های ریه و کسانی که ترشحات غلیظ در سینه خود دارند، مفید است و باعث تسهیل اخراج (بیرون‌راندن) نفت (اخلاط سینه) از ریه می‌شود. ضماد آن جهت قرحه (زخم کهنه) چشم و ورم بناگوش و پستان و انشتین (کیسه بیضه) و نقرس و ورم صلب سرطان استفاده می‌شود (۲۲). گیاه خاکشیر اثرات التیام‌دهنده زخم و جراحات دارد. سابقاً از جوشانده آن جهت رفع اسهال‌های ساده، اخلاط خونی، رفع ترشحات زنانگی و مدر در موارد آب‌آوردن انساج استفاده می‌شده است. از دانه‌های آن نیز برای از بین بردن تب، دفع کرم و رفع التهاب کلیه استفاده می‌شده است. مصرف آن در دوران بارداری مفید ذکر شده است (۶). همچنین این گیاه داروی مفید برای درمان خاکشیر در کودکان دانسته شده است (۳۶).

بحث و نتیجه‌گیری

دیدگاه دکتر احمدیه درباره خاکشیر:

برای بررسی دیدگاه دکتر احمدیه، تجربه‌های ایشان را در قالب دستگاه‌های گوناگون طبقه‌بندی کردیم^۱:

الف- دستگاه قلب و عروق: خاکشیر بهترین دارو برای دفع سودا (اگزما)، تصفیه خون و مقوی قلب است (۵).

ب- دستگاه تنفسی: خاکشیر زکام را بسیار کم می‌کند و سردرد هنگام زکام با مصرف خاکشیر کاهش می‌یابد (۵).

ج- دستگاه گوارش: خاکشیر، سودا و سموم سوداوی را از بدن دفع می‌کند (۸، ۳۷).

ورم لوزه‌ها در کودکانی که مبتلا به سوءمزاج ارثی و مستعد ورم لوزتین هستند، با مصرف خاکشیر به میزان قابل‌توجهی کاهش می‌یابد (۸). این گیاه رفع‌کننده خشکی دهان است و علائم آزاردهنده را در بعضی بیماران مبتلا به برسوز (سوزش سردل) رفع می‌کند. خاکشیر به علت گرم کردن معده ترشحات آن را افزایش می‌دهد و در معده‌های «سرد و خشک» ایجاد اشتها می‌کند. همچنین در بعضی افراد ترشی معده را دفع می‌کند و سوءهاضمه را درمان می‌کند. این گیاه عدم سازش نسبت به بعضی غذاها را هم رفع می‌کند (۵). خاکشیر در ضعف معده ناشی از سوءمزاج سرد (سودا) مفید است. نشانه‌های سوءمزاج سرد عبارتند از: خشکی دهان، کم میلی به آب، بدگواری طعام، بی‌میلی به خوراک، نفخ شکم، بروز برخی دردها در معده، ضعف و لاغری رو به تزاید. خاکشیر در یبوست سوداوی یا عصبی روده (که نشانه آن کشیدگی شکم و انقباض روده است) بسیار مفید است (۸). همچنین خاکشیر سبب تحریک روده‌ها، لینت مزاج (نرم شدن مزاج) رفع یبوست و سهولت در دفع مدفوع می‌شود (۵ و ۸) و (۳۷).

خاکشیر برای رفع یبوست افراد پیر هم مفید است، چون سالخوردگان بدنشان کم آب و خشک می‌شود و به همین نسبت روده‌هایشان کم آب و خشک می‌شوند و کمتر ترشح می‌کنند و این باعث یبوست آنان می‌شود. در این باره بهترین داروی طبیعی خاکشیر است که در اینجا لعاب خاکشیر روده را تر و نرم و

سطح درونی آن را لیز می‌کند و سبب سهولت سیر مدفوع و رفع تدریجی عارضه می‌شود. با خوردن خاکشیر رنگ مدفوع اغلب سیاه می‌شود. خاکشیر در رفع یبوست کودکان هم مفید واقع می‌شود. در کودکانی که مبتلا به یبوست و دل‌درد هستند و جوش‌هایی در بدنشان پیدا می‌شود، با مصرف خاکشیر کم‌کم لینی در مزاجشان پیدا می‌شود که موجب رفع دل‌درد و رفع بثورات آنها خواهد شد. مادران می‌توانند بدون هیچ‌واهمه‌ای خاکشیر را مدتی به کودک بدهند و نتیجه آن را ببینند. حتی به نوزادان نیز می‌توان خاکشیر داد و نتیجه گرفت (۸).

د- بواسیر: بر اساس طب سنتی، بواسیر که معمولاً نوعی سوءمزاج ارثی است، اغلب با داروهای پاک‌کننده خون و معجون و هلیله‌ها درمان می‌شود. خاکشیر یکی از بهترین پاک‌کننده‌های خون در خصوص بواسیر و دیگر موارد سوءمزاج است. از عوارض سوداوی، ضعف کبد و بروز بواسیر است که گاه با خونریزی‌های پی‌درپی ظاهر می‌شود و به‌مرور شخص را ضعیف و ناتوان می‌کند. در این صورت، ممکن است مقعد هم سست شود و بیرون بیاید. در چنین حالتی طبق آزمایش‌های دکتر احمدیه بهترین دارو خاکشیر است که بدن را اصلاح می‌کند و کم‌کم مانع خونریزی خواهد شد (۸). البته در این افراد هرچند ماه یک‌بار از بواسیر خون غلیظ و سیاهی که مانند مایع خاکستری آغشته به دود است و حاوی سموم بدن و اخلاط فاسد است، دفع می‌شود که این خود مانع بروز عوارض سوءمزاجی مانند کم‌درد و غیره است (۵). پس از یکی دو روز به‌خودی‌خود خونریزی بند خواهد آمد. مدت آن از چند ساعت تا یک شبانه‌روز است و به‌تدریج سستی و بیرون‌زدگی مقعد نیز درمان خواهد شد (۸). بر اثر استفاده از خاکشیر دگمه‌های بواسیر کوچک و جدار رگ‌ها کلفت‌تر می‌شوند و از تهاجم خون بواسیر و حجم و غلظت آن نیز کاسته می‌شود (۵).

ه- اثرات استخوانی: خاکشیر چون تصفیه خون و دفع سودا می‌کند، در جلوگیری از بروز درد مفاصل بسیار مفید است. بسیاری از دردهای مفصلی و موضعی با مصرف خاکشیر معالجه می‌شوند (۵).

و- پوست و مو: اگزما (سودای جلدی) اغلب با تصفیه مزاج و استفاده از معجون‌ها و هلیله‌ها بهبود می‌یابد؛ به‌ویژه با خاکشیر غالباً نتایج خوب در درمان حاصل می‌شود (۸). خاکشیر بثورات ارزنی‌شکل را که در بدن پدیدار می‌شوند و ناشی از عدم کفایت کبد و بدون چرک هستند، رفع می‌کند. به‌علاوه در جلوگیری از کهیر هم مؤثر است (۵). اگر بیمار، لاغر و نحیف باشد و طبع سردی داشته باشد و ذخایر چربی او کم شده باشد، مصرف خاکشیر به دلیل افزایش چربی و تری بدن بسیار مفید است (۳۷). خاکشیر پرده‌ای از چربی در سطح بدن ایجاد می‌کند و موجب نرمی و لطافت پوست بدن می‌شود. شوره سر که یکی از عوارض سوءمزاج است، اغلب با خوردن خاکشیر بهبود می‌یابد. در موارد ریزش مو و احساس خارش بن (ناشی از سوءمزاج) ایشان خاکشیر، مقل ازرق و هلیله‌ها را برای رفع این عوارض به بیمار می‌دادند (۸).

ز- دستگاه تناسلی: مصرف خاکشیر، سیلان ابیض (ترشح سفید زنانه) را در بانوانی که دارای سوءمزاج ارثی رحمی هستند، بهبود می‌بخشد (۵). چنانچه ضعف قوه باه در مردان و زنان، ناشی از وجود سودا باشد، این ضعف با مصرف خاکشیر برطرف می‌شود و قوت طبیعی عضو باز می‌گردد (۸).

ح- غدد درونی: خاکشیر بر غدد درونی هم اثر خوبی دارد. در بسیاری از عوارض ناشی از سوءمزاج مؤثر است و گاه به‌کلی رفع عارضه می‌کند (اگزما، دل‌درد، کمردرد و غیره). همچنین بر روی سایر اعضای مترشحه مانند کبد و کلیه نیز بسیار مؤثر است (۵).

ط- دوالی یا واریس: از دیگر عوارض سوءمزاج ارثی است. اگر ابتدای بیماری باشد، با تجویز خاکشیر می‌توان این عارضه را به‌کلی درمان کرد، اما چنانچه بیماری بسیار پیشرفت کرده باشد، آن را تخفیف کلی می‌دهد و مانع پیشرفت آن خواهد گردید. در اینجا خاکشیر یکی از بهترین داروهای خوراکی است. این آزمایش و تجربه‌ای که دکتر احمدیه انجام داده‌اند، در علم طب بی‌سابقه بوده است (۸). برای مثال، جوانی مبتلا به سوءمزاج ارثی و واریس شده بود. او بعد از اینکه خاکشیر را به مدت چند ماه مصرف کرده بود، رگ‌های واریس او کوچک‌تر و تنگ‌تر شده بودند. در نتیجه در سوءمزاج ارثی، برای واریس تجویز خاکشیر مفید است (۵).

دکتر احمدیه تجویز خاکشیر را توصیه بوعلی در کتاب قانون می‌داند که آن را در دوالی و ورم مفاصل و نقرس استعمال کرده و نتیجه خوب گرفته است (۵). در خصوص میزان (دوز) مصرف، دکتر احمدیه اغلب موارد خاکشیر را به‌صورت روزی یک قاشق سوپ‌خوری در یک استکان آب‌گرم یا قندداغ (آب‌جوش که در آن قند حل کرده‌اند) -برحسب بیمار- تجویز می‌کرد.

او درباره شیوه مصرف، توصیه‌هایی داشت. در خصوص سوزش سر دل (برسوز) خاکشیر را نیم تا یک ساعت قبل از صرف غذا کف کنند و مصرف کنند. در یبوست افراد پیر، خاکشیر باید کوبیده شود و سپس آن را داخل استکان قندداغ کنند و بنوشند. کودکان مبتلا به یبوست باید روزی یک قاشق چای‌خوری خاکشیر را بکوبند و در قندداغ بریزند و آن را صرف کنند. در نوزادان هم باید مانند کودکان رفتار شود، اما در اینجا باید نصف قاشق چای‌خوری خاکشیر مصرف شود (۸). در بیماری کهیر خاکشیر باید نیم تا یک ساعت قبل از غذا مصرف شود (۵).

بحث و نتیجه‌گیری

با کنار هم گذاشتن تحقیقات انجام‌شده و مطالعات دکتر احمدیه می‌توان رابطه‌ای منطقی و علمی بین آنها یافت. دکتر احمدیه یکی از مهم‌ترین اثرات خاکشیر را رفع یبوست و لینت مزاج ذکر کرد. در مطالعه‌ای که به هدف جلوگیری از یبوست در حاجیان انجام شده بود، اثرات مشابهی در لینت مزاج و رفع یبوست و تحریک روده‌ها دیده شد. همچنین می‌توان این حرکت بهتر روده‌ها را به اثرات ضد انگلی خاکشیر هم نسبت داد. دکتر احمدیه خاکشیر را یکی از داروهای مورد استفاده در موارد دردهای مفصلی و استخوانی تجویز می‌کرد. با توجه به اثبات اثرات ضدالتهابی این داروی گیاهی این دو مورد توجیه می‌شود. اثرات ضد درد این دارو هم در کاهش دردهای مفصلی مؤثر است. او همچنین در تورم لوزه‌ها یا التهاب لوزه‌ها در بچه‌ها هم خاکشیر استفاده می‌کرد. این مورد هم با در نظر گرفتن اثرات ضدالتهابی خاکشیر موجه است. درباره تصفیه خون که دکتر احمدیه مکرراً از آن نام برده است، امروزه با کشف اثرات سیتوتوکسیک و ضد سرطانی این گیاه دارویی و همچنین اثرات آنتی‌باکتریال این گیاه می‌توان بین اثرات این گیاه دارویی در موارد عفونت‌های میکروارگانیسمی و همچنین وجود سلول‌های معیوب و پیر خون ارتباط برقرار کرد. دکتر احمدیه خاکشیر را دارویی مؤثر بر تنظیم فعالیت غدد درونی می‌دانست. همچنین این دارو را در موارد سوءمزاج هم مؤثر می‌دانست. خاکشیر با خاصیت آنتی‌اکسیدانی خود علاوه بر تنظیم فعالیت غدد درونی، در تنظیم فعالیت سایر غدد نیز مؤثر است. وجود عناصر کمیاب در این دارویی گیاهی را هم می‌توان از علل دیگر اثرات مفید آن بر غدد درونی بدن دانست. دکتر احمدیه یکی از موارد استعمال خاکشیر را افزایش چربی و تری بدن ذکر می‌کند. امروزه با توجه به تجزیه شیمیایی آن و یافتن

مقادیر زیادی از انواع اسیدهای چرب می‌توان اثر این دارویی گیاهی را در افزایش چربی بدن توجیه کرد. نکته قابل‌تأمل اینکه چربی جدا شده از آن اکثراً از نوع غیراشباع است که نسبت به چربی‌های اشباع ارجحیت دارد. جزء cardiac glycoside آن می‌تواند برای قلب مفید باشد. cardiac glycoside با مهار پمپ سدیم پتاسیم سبب افزایش سدیم درون سلولی شده که خود این باعث افزایش ورود کلسیم به داخل سلول می‌شود. همچنین با آزاد کردن کلسیم از شبکه آندوپلاسمی نیز سبب افزایش کلسیم داخل سلولی و افزایش قدرت انقباضی قلب می‌شود (۳۸).

امروزه با توجه به گسترش روزافزون داروهای شیمیایی و ظهور عوارض فراوان آنها، می‌توان اهمیت این دارویی گیاهی کم‌عارضه را به مثابه یک درمان مکمل برای مواردی که درمان‌های رایج مؤثر نبوده‌اند و یا عوارض بالایی دارند، درک کرد. یکی از مهم‌ترین نکاتی که باید در خاطر داشت، در دسترس بودن گیاهان دارویی مانند خاکشیر است. با توجه به خواص درمانی بسیار، ارزان بودن و اقبال مردمی نسبت به این گیاه می‌توان از آن در درمان طیف گسترده‌ای از بیماری‌ها به منزله درمان کمکی یا اصلی استفاده کرد. خاکشیر را نه فقط یک گیاه با اثرات درمانی، بلکه باید تأمین‌کننده نیازهای بدن به مواد آلی و معدنی طبیعی در نظر گرفت. امروزه با توجه به شتاب طب مدرن در ساخت داروهای جدید بدون عوارض و با کارایی بالا باید از خاکشیر هم برای ساخت گیاهان دارویی جدید استفاده کرد. نویسندگان این مقاله امیدوارند تا این مقاله زمینه‌ای را برای انجام مطالعات جدید و کارآزمایی‌های بالینی بیشتر در زمینه اثرات دارویی- غذایی خاکشیر برای پژوهشگران علاقه‌مند فراهم آورد.

فهرست منابع

۱. گیلانی، محمدکاظم. حفظ الصحة ناصری. چاپ اول. تهران: انتشارات المعی. ۱۳۸۸: ص ۴۱.
۲. زحلی‌نژاد، محمدابراهیم؛ کشاورز، منصور. روش (دکتر احمدیه) در شرح حال‌گیری از بیماران. فصلنامه تاریخ پزشکی. ۱۴۱۳۹۲: ۱۷۷-۱۸۸.
۳. ناصری، محسن؛ اقبالیان، فاطمه؛ غفاری، فرزانه؛ اصغری، مجید؛ حیدری، راضیه. استاد دکتر عبدالله‌خان احمدیه احیاگر طب سنتی بالینی ایران. فصلنامه تاریخ پزشکی. ۱۵: ۱۳۹۲: صص ۷۳-۵۳.
۴. گودرزی فرامرزی. مقدمه راز درمان. ج ۱، چاپ ششم. تهران: انتشارات اقبال. ۱۳۸۱: ص ۷.
۵. احمدیه، عبدالله. راز درمان. ج ۱. چاپ ششم. تهران: انتشارات اقبال. ۱۳۸۱: صص ۱۹، ۹۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۷، ۱۸۲، ۲۰۶، ۲۵۷، ۲۷۶.
۶. زرگری، علی. گیاهان دارویی. جلد اول. چاپ چهارم تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران. ۱۳۶۶: صص ۲۱۳ و ۲۱۴.
۷. قهرمان، احمد؛ اخوت، احمدرضا. شرح تطبیقی گیاهان دارویی کهن. جلد دوم. تهران مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران. ۱۳۸۸: ص ۲۵۶.
۸. احمدیه، عبدالله. راز درمان. ج ۲. چاپ چهارم. تهران: انتشارات اقبال. ۱۳۸۶: صص ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۵۴، ۱۴۰، ۱۴۸، ۱۵۷، ۲۴۱.
۹. امین، غلامرضا. متداول‌ترین گیاهان دارویی سنتی ایران. چاپ دوم. تهران: انتشارات دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی تهران و مرکز تحقیقات اخلاق و تاریخ پزشکی. ۱۳۸۷: ص ۱۳۴.
۱۰. کیانی، کاظم. اطلس مصور گیاهان دارویی. چاپ چهارم. تبریز: انتشارات زرقلم. ۱۳۸۸: ص ۹۷.
11. Tavakoli R, Mohadjerani M, Hosseinzadeh R, Tajbakhsh M, Naqinezhad A. Chemical Composition of Fatty Acid from Different Parts of *Descurainia Sophia* L. Growing Wild in North of Iran. *Analytical Chemistry Letters*. 2012;2(6):363-6.
12. Tavakoli R, Mohadjerani M, Hosseinzadeh R, Tajbakhsh M, Naqinezhad A. Essential Oils Composition from *Descurainia sophia* L. Leaves and Stems Growing Wild in North of Iran. *Analytical Chemistry Letters*. 2012;2(5):269-74.
13. Li J, Liu X, Dong F, Xu J, Zheng Y, Shan W. Determination of the volatile composition in essential oil of *Descurainia sophia* (L.) Webb ex Prantl (Flixweed) by gas chromatography/mass spectrometry (GC/MS). *Molecules*. 2010;15(1):233-40.
14. Bekker N, Ul'chenko N, Glushenkova A. Lipids from *Descurainia sophia* seeds. *Chemistry of natural compounds*. 2005;41(3):346-7.
15. Sun K, Li X, Li W, Wang J-H, Liu J-M, Sha Y. Two new compounds from the seeds of *Descurainia sophia*. *Die Pharmazie-An International Journal of Pharmaceutical Sciences*. 2005;60(9):717-8.
16. Chen Y, Li R, Wang Y. Identification of cardiac glycosides from the seeds of *Descurainia sophia* L. Webb (author's transl). *Yao xue xue bao= Acta pharmaceutica Sinica*. 1981;16(1):62.
17. Wang A, Wang X, Li J, Cui X. [Isolation and structure identification of chemical constituents from the seeds of *Descurainia sophia* (L.) Webb ex Prantl]. *Yao xue xue bao= Acta pharmaceutica Sinica*. 2004;39(1):46-51.

18. Mohamed NH, Mahrous AE. Chemical Constituents of *Descurainia sophia* L. and its Biological Activity. *Records of Natural Products*. 2009;3(1).
19. Maršalkienė N, Sliesaravičius A, Karpavičienė B, Dastikaitė A. Oil content and fatty acid composition of seeds of some Lithuanian wild crucifer species. *Agron Res*. 2009;7:654-61.
20. Peng L, Yi Y, Fu-Li G, Ze-qū L. A preliminary study on the introduction of *Descurainia sophia*, an oil plant species for industrial uses. *Acta Botanica Sinica*. 1997;39(5):447-79.
21. Zhongfeng X. Determination of Trace Elements in *Descurainia sophia* by FAAS. *Journal of Anhui Agricultural Sciences*. 2007;35(33):10575.
۲۲. عقیلی خراسانی شیرازی، محمدحسین. مخزن الادویه (شمس اردکانی، محمدرضا؛ رحیمی، روجا؛ فرجامند، فاطمه). تهران: صهبای دانش با همکاری دانشگاه علوم پزشکی تهران. ۱۳۸۸: ص ۳۵۱.
۲۳. ناصری، محسن؛ رضایی زاده، حسین؛ چوپانی، رسول؛ انوشیروانی، مجید. مروری بر کلیات طب سنتی ایران. اورایش دوم تهران. مؤسسه نشر شهر. ۱۳۸۸: صص ۲۷ و ۵۲.
24. pasalar m, bagheri lankarani k, mehrabani d, Tolide-I hr, naseri m. The Effect of *Descureania Sophia* L. and *Prunus Domestica* L. in Prevention of Constipation among Iranian Hajj Pilgrims, Saudi Arabia. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*. 2013;4(2):1195-1203.
۲۵. ایوبی، فاطمه؛ کمالی، بهاره؛ شمسی زاده، علی؛ سجادی، محمدعلی؛ روحبخش، علی؛ وزیری نژاد، رضا؛ حکیمی، الهام؛ رضازاده، حسینعلی؛ رحمانی، محمدرضا؛ الله توکلی، محمد. مقایسه اثر عصاره آبی خاکشیر بر اسهال ایجاد شده با روغن کرچک در موش صحرایی نر. مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان. ۱۳۹۲؛ ۱۲: ۱۴۹-۱۵۶.
۲۶. محمدی نیا، ندا؛ رضائی، محمدعلی؛ لری پور، مرضیه؛ حیدری خیاط، نسترن. بررسی تأثیر مصرف خاکشیر در اواخر بارداری بر میزان سزارین و آپگار نوزاد. مجله زنان مائمی و نازایی ایران. ۱۳۹۱؛ ۱۵: ۱۳-۸: (۲۷).
۲۷. محمدی نیا، ندا؛ رضائی، محمدعلی؛ لری پور، مرضیه؛ وزیری نژاد، رضا. بررسی تأثیر مصرف خاکشیر در اواخر بارداری بر شروع خودبه خودی و سیر زایمان در خانمهای نخستزا. طبیب شرق. ۱۳۸۷؛ ۱۰: (۲): ۷۹-۸۵.
28. jawala s, mogla o. p, kumar y. Herbal Remedies for Asthma: An Overview. *Journal of Chemical and Pharmaceutical Research*. 2010;2(1): 267-272.
29. Mohsen ZH, Jawad A-LM, Al-Saadi M, Al-Naib A. Mosquito larvicidal and ovipositional activity of *Descurainia sophia* extract. *Pharmaceutical Biology*. 1990;28(1):77-80.
۳۰. مراغی، شریف؛ طرفی جبرپور، نعیم. بررسی اثرات آزمایشگاهی و بالینی عصاره دانه خاکشیر بر هیمنولپیس نانا و مقایسه آن با نیکلوزاماید. فصلنامه حکیم. ۱۳۸۱؛ ۵: (۱) ۵۷-۶۱.
31. Aghaabbasi K, Dehghan E, Baghizadeh A, Dashti H. Comparing the Effect of Ethanol Extracts of *Descurainia sophia* (L.) Seed and *Althaea officinalis* Root on *Streptococcus pyogenes*. *Zahedan Journal of Research in Medical Sciences*. 2013;10: 29-33.
32. Lee YJ, Kim NS, Kim H, Yi J-M, Oh S-M, Bang O-S, et al. Cytotoxic and anti-inflammatory constituents from the seeds of *Descurainia sophia*. *Archives of pharmacal research*. 2013;36(5):536-41.

33. Yao LH, Jiang Y, Shi J, Tomas-Barberan F, Datta N, Singanusong R, et al. Flavonoids in food and their health benefits. Plant foods for human nutrition. 2004;59(3):113-22.

34. Hollman PCH. Evidence for health benefits of plant phenols: local or systemic effects? Journal of the Science of Food and Agriculture. 2001;81(9):842-52.

۳۵. میرزائی، علی؛ محمدی، جمشید؛ میرزائی، نوشین؛ میرزائی، مهسا. ارزیابی خواص آنتی اکسیدانی و فنل تام عصاره هیدرو الکلی خاکشیر، بارهنگ، زنیان، گشنیز و شنبلیله. مجله دانشگاه علوم پزشکی فسا. ۱۳۹۰؛ ۳: ۱۶۰-۱۶۷.

36. Hamedani MA. Mozaffari's Pediatric Revival (Ehya-ol-atfal-mozaffari). Edition Lithographic, Library Islamic Consultative Assembly ed. Tehran tehran: Research Institute for Islamic and Complementary Medicine. 2003.

۳۷. احمدیه، عبدالله. راز درمان. ج ۳. چاپ سوم. تهران: انتشارات اقبال. ۱۳۸۶: صص ۱۷۴، ۱۵۰.

38. Lee KS, Shin MR, Kang DH, Chen K. Studies on the mechanism of cardiac glycoside action. Biochemical Pharmacology. 1970;19:1055-69.

یادداشت شناسه مؤلفان

معین الدین عابدینی راد: کمیته تحقیقات دانشجویی دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران.

مجید نیمروزی: مرکز تحقیقات طب سنتی و تاریخ طب - دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران.

امیر حسین بابائی: کمیته تحقیقات دانشجویی دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران. (نویسنده مسؤول)

نشانی الکترونیکی: babaei.ah@gmail.com

Studying the Opinions and experiences of drAhmadieh about therapeutic effects of the traditional product ,descurainiasophia

Moeinodin Abedinirad

Majid Nimrouzi

Amir Hossein Babaei

Abstract

Background and scope: Abdullah Ahmadieh is one of the most influential physicians in the Iran's contemporary era. He played a major role in the revival of Traditional Iranian Medicine in modern times. Although he graduated in conventional medicine, but was very interested in the Traditional Iranian Medicine, and had a great mastery in diagnostic methods of traditional medicine. In this study, we have tried to vote on the doctor Ahmadieh's view about the therapeutic

effects of descurnia Sophia. Furthermore, we review general properties of the plant seed in traditional medicine resources and compare it with conventional medicine.

Methods: In this study, we reviewed the related books with titles of "Raz-e-Darman", "Giahan-e-Darooei", "Makhzan-al-advieh" and Databanks SID, IRANMEDEX, PUBMED, MAGIRAN, GOOGLE SCHOLAR and SCOPUS .

Findings: The book "raze darman"(secrets of treatment) comprises his valuable reports about his personal experiences on the patients who had visited. Ahmadieh used both single herb and compound herbal medicines for treatment of the patients. Descurnia sophia is one of the medicinal herbs which he emphasized on the usefulness and therapeutic effects. Descurnia Sophia seed contains high amounts of minerals, various amino acids, fatty acids, phenolic compounds and Flavnoids. New researches have proved the anti-inflammatory, antioxidant and anthelmintic effects of descurnia Sophia. Descurnia Sophia in the form of syrup is a commonly used beverage in Iran and is used as a cooling and laxative agent.

Discussion and Conclusion: According to many health benefits, cheapness and public acceptance, this seed can be administered as a primary or adjunctive for the treatment of a wide variety of diseases. However, this aim is fulfilled after perfect randomized clinical trials by researchers interested in the field of traditional medicine.

Keywords

Descurnia sophia, traditional medicine, Abdullah Ahmadieh, raze darman